

Бранислав Н. Тодић*

НЕКОЛИКО НОВИХ ПРИЛОГА О ДИМИТРИЈУ ДАСКАЛУ ИЗ ЈАЊЕВА

САЖЕТАК: Досад је познато више рукописа Димитрија Даскала, најбољег српског калиграфа и илуминатора из друге половине XVI века, истражено је порекло његових орнаменталних композиција и високо су оцењени домети његових ликовних радова. На основу писаних извора или компаративне анализе може му се приписати још неколико рукописа: један лист који је припадао Четворојеванђељу из Дечана, Четворојеванђеље из манастира Светих арханђела на Ђурђевића Тари (сада у Руској националној библиотеци у Санкт Петербургу), фрагменти Четворојеванђеља непознатог порекла из збирке Севастјанова у Руској државној библиотеци у Москви и Пролог за летњу половину године из Грачанице, чији су делови сачувани у овом манастиру и двома библиотекама у Београду и Софији. Записи у Прологу покрећу важна питања Димитријеве биографије и датирања његових радова.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Димитрије Даскал, примењена уметност, рукописи, књижна илуминација, Србија, XVI век.

Захваљујући потписаним радовима и сведочанствима савременика, о Димитрију Даскалу се одавно знало као добром преписивачу књига (КОСАНОВИЋ 1871: 178; ТРПИЋ 1880: 20; ЯСТРЕВОВ 1904: 114; СТОЈАНОВИЋ 1902: бр. 1127; 1903: бр. 4445; 1923: бр. 6455; 1926: бр. 9377). Од Димитријевих илуминаторских радова најпре је пажњу привукло Четворојеванђеље бр. 78 из манастира Свете Тројице код Пљеваља, о којем је Светозар Радојчић рекао да спада „међу најлепше српске рукописе 16. и 17. века”, да га је писао и заставе у њему урадио Дмитар и да његов рад вероватно представља и *Равноречко четворојеванђеље* из манастира Пакре (РАДОЈЧИЋ 1950: 57–59, tabla LIV). *Светиојројичко четворојеванђеље* је подробније испитао Сретен Петковић, прихватио је Радојчићеву ласкаву оцену рукописа и допунио је запажањем да је дијак Димитрије у њему, осим заставица и иницијала, започео и оставио недовршен портрет јеванђелисте Матеја (ПЕТКОВИЋ 1974: 96–98). Списак могућих радова Димитрија Даскала повећан је истраживањем Маре Харисијадис, која је уочила изванредну сличност

* Универзитет у Београду, Филозофски факултет; btodic@f.bg.ac.rs

рукописа из Свете Тројице с четворојеванђељима бр. 263 из Библиотеке Српске патријаршије у Београду и бр. 6 из манастира Хиландара, мада их није изричито приписала том писару и илуминатору (ХАРИСИЈАДИС 1979: 337–338). Потом је и одавно познат Димитријев *Поменик манасџира Дечана* бр. 109 из 1595. године (СТОЈАНОВИЋ 1923: бр. 6455) оцењен као изврсно уметничко дело (ШАКОТА 1984: 57; ТОДИЋ, ЧАНАК-МЕДИЋ 2005: 98).

До важног помака у познавању Димитријевог калиграфског и илуминаторског рада дошло је у студијама Зорана Ракића (РАКИЋ 2012: 35, 37, 204; 2013: 163–178; 2014: 91–104; 2022: 109–132) који је дијака Димитрија из *Свештојројичкој четворојеванђеља* поистоветио са Димитријем Даскалом, аутором *Дечанској њоменика* (РАКИЋ 2013: 168–169), потврдио Радојчићеву претпоставку о Димитријевом ауторству *Равноречкој четворојеванђеља* које је сада у рукописној збирци Пакрачко-славонске епархије у Пакрацу (РАКИЋ 2022: 109–132), приписао му Четворојеванђеље бр. 19 у Дечанима (РАКИЋ 2013: 168–169) и два рукописа на које је раније скренута пажња (ХАРИСИЈАДИС 1979: 96–98): *Хиландарско четворојеванђеље* бр. 6 и Четворојеванђеље бр. 263 из Библиотеке Српске патријаршије (РАКИЋ 2014: 92–94).

Сви ови рукописи су исписани веома лепим калиграфским полууставом с одликама особеним за другу половину XVI века, а њихов дуктус је недвосмислено указивао на руку једног писара. Спајају их и друге исте или сродне особине. Свешчице, са врло ретким одступањима, имају облик кватерниона чији су почетак и крај бележени у доњим маргинама првог и последњег листа свешчице. Сви су писани црним мастилом, уз честу употребу мастила друге боје (плаве, црвене, жуте или зелене, неретко и злата) у заглављима, ознакама зачала и другим богослужбеним белешкама. Странице су складно компоноване, обично са 23 или 24 реда текста и широким маргинама; предговори јеванђеља у *Дечанском*, *Хиландарском*, већим делом и у Четворојеванђељу бр. 263 из Патријаршијске библиотеке, писани су ситнијим словима у 31 или 27 редова и са чешћом појавом брзописа у њима. Графија је уједначена и правилна, слова у редовима су углавном збијена, приближно једнаке величине и понегде, као у *Дечанском четворојеванђељу*, благо искошена удесно (СИНДИК 2011: 63). Упутства за богослужбену употребу јеванђеља најчешће су писана двостубачно.

Сем префињене калиграфије, рукописи Димитрија Даскала се одликују и лепотом сликаног украса. У четворојеванђељима су редовно украшавани почеци јеванђеља великом квадратном заставом, разнобојна заглавља имају витка декоративна слова слична везу, а крупни иницијали заузимају или надмашују висину неколико редова текста.¹ Слично су обликовани и почетни листови упутстава за читање јеванђеља у *Свештојројичком* и *Равноречком четворојеванђељу* (РАКИЋ 2013: 164; 2022: 113–114; ГРУЈИЋ 2016: 218) док први лист *Дечанској њоменика* има само квадратну заставу и крупан наслов без иницијала (ТОДИЋ, ЧАНАК-МЕДИЋ 2005: 98; СИНДИК 2011: 451–452; РАКИЋ 2013: 169). Мање целине у четворојеванђељима – Теофилактове предговоре,

¹ У *Дечанском четворојеванђељу* такав лист је сачуван једино на почетку Марковог јеванђеља (л. 65) (СИНДИК 2011: 64; РАКИЋ 2013: 168–169). Вид. *infra*.

упутства за читање јеванђеља – и поједине одељке у *Дечанском ѿменуку* Димитрије је започињао уским правоугаоним заставицама, а јеванђеља, понекад и њихови предговори, имала су на почетку раскошно сликане иницијале, док су они у тексту били ређи и једноставнији. Зачела су имала већа почетна слова, позлађена или обојена црвено, плаво или неком другом бојом, али веома ретко и богатији украс.

Ослањајући се на традицију илуминирања српских рукописних књига, посебно Владислава Граматика и његових настављача из друге половине XV века, која пак има даље порекло у византијској уметности (РАДОЈЋИЋ 1950: 58; РАКИЋ 2018: 277–286 и други овде наведени радови), Димитрије Даскал је створио свој систем украшавања књиге и доследно га примењивао у четворојеванђељима. Књигу су отварале велике квадратне заставе сличног орнаменталног склопа: од крстастог, кружног или звездастог средишта полазиле су лозе или траке и шириле су се, гранале и преплитале, образујући волуте, овале и особене сегменте. Појединости цртежа су подређене типу заставе, па се у њој појављују листови палмете, цветови, густе преплети и зооморфни мотиви. Целину обрубљују уски или широки оквири испуњени разноликим орнаментима, надвишени стилизованим крстовима, крупним цветовима и пупољцима, а у спољној маргини је допуњују стилизоване стабљике и полупалмете изведене на оријентални начин. Лепоти прецизно изведених застава нарочито доприносе чисте и звучне темперне боје цинобера, плаве, зелене, наранџасте и ружичасте, на златној или необојеној основи. Уске заставице су једноставније, у виду правоугаоног поља ширине словног блока, и оне у горњем делу завршене крстовима, пупољцима и полупалметама, а украшене таласастим лозицама, тролатичним цветовима, палминим листовима или орнаментима с мотивом двоструких осмица. Велики иницијали су састављени од маштовитих преплета осликаних златом и хроматски интензивним бојама, док су остали иницијали – ако их је било – витичасти и каткад неосликани.² Димитрије се изгледа само једном, у *Свештојтројичком четвороројеванђељу*, окушао у сликању минијатура, започевши рад на представи јеванђелисте Матеја, коју није довршио (ПЕТКОВИЋ 1974: 97; РАКИЋ 2012: 35–37, 204, сл. 4; 2016: 365).³

Један лист *Дечанској четвороројеванђељу*

Од досад познатих рукописа Димитрија Даскала најмање је илуминираних листова очувано у *Дечанском четвороројеванђељу* бр. 19. Оно је у науци одавно познато, добро описано и различито датирано (ТЕОДОРОВИЋ-ШАКОТА 1956: 199–200; СИНДИК 2011: 63–66; РАКИЋ 2013: 168–169; МИРКОВИЋ 2015: 36–37). У новије време, према воденим знацима, настанак рукописа се ставља између 1550. и 1560. године (ГРОЗДАНОВИЋ-ПАЈИЋ, СТАНКОВИЋ 1995: 8; критику таквог датирања вид. *infra*). Рукопису недостају почетак

² О ликовном украсу ових рукописа вид. исцрпна излагања у наведеним радовима Зорана Ракића.

³ Минијатура се налази на почетку рукописа (л. 3^v), изван првог кватерниона, што побуђује сумњу да припада Димитрију. Ту сумњу је изгледа отклонио З. Ракић упоређивањем њених колористичких својстава с илуминаторским радова дијака Димитрија.

Сл. 1. Дечанско четвороројеванђеље бр. 19, фрагмент, Београд, БСП, Рс 264, л. 1.

и већина илуминираних листова (Синдик 2011: 63) и сликана орнаментика сада постоји само испред предговора Марковог, Лукиног и Јовановог јеванђеља (заставице и иницијали, л. 63, 105, 174) и застава са заглављем и иницијалом на почетку Марковог јеванђеља (л. 65). Недостају почеци Матејевог (1, 1–2, 1), Лукиног (1, 1–12) и Јовановог јеванђеља (1, 1–15) на којима су се налазиле заставе и остали сликани украс. Очувана застава на л. 65 квадратног је облика на златној основи, испуњена необојеном врежом која образује крст и волуте с афронтираним фигурама птица и животиња, а уоквирена је бордуrom с преплетеним тракама, док је до ње насликан црвено-зелени стег с позлаћеним крстом на врху. Испод заставе је заглавље исписано златним и плавим словима, а текст јеванђеља започиње крупним декоративним иницијалом (Тодић, Чанак-Медић 2005: сл. 96; Синдик 2011: 64–65; Ракић 2013: 168–169).

Некадашња богата и раскошна илуминација *Дечанској четворојеванђељу* може се употпунити једним искинутим и, како се сматрало, изгубљеним листом, а који се чува у Библиотеци Српске патријаршије у Београду под бројем Рс 264 (основни подаци о листу: Богдановић 1982: 132; Ранковић, Вукашиновић, Станковић 2012: 51, сл. 18). Лист је доста добро очуван, једино су му ивице искрзане, зацепљене и знатније оштећене у доњем десном углу. Налазио се на почетку Матејевог јеванђеља чији текст, после заставе и декоративног заглавља, почиње великим иницијалом и настава се на версо страници до Мат. 1, 12.

На полеђини листа, на врху спољне маргине, написана је графитном оловком новија белешка: „Лист из Јеванђеља Дечанског”. Није нам познато ко је аутор белешке да је лист припадао *Дечанском четворојеванђељу*, али је податак тачан. Наиме, већ на први поглед се може установити да га је исписао и илуминирао Димитрије Даскал: његови су дуктус, калиграфски полуустав, ликовно решење почетног листа јеванђеља и изглед темпером насликане заставе. Све су те одлике једнаке с писмом и преосталим сликаним украсом Четворојеванђеља бр. 19 из Дечана, а са њим се подударају и димензије листа: $42,7 \times 27,7$ цм.⁴ Порекло листа поткрепљује и чињеница што баш тај лист недостаје у *Дечанском четворојеванђељу*.

Заглавље Матејевог јеванђеља на листу из Патријаршијске библиотеке једнако је насловима јеванђеља у другим Димитријевим рукописима. Његов први ред је писан великим и издуженим словима са ситним биљним украсима, а два нижа реда имају величину слова у основном тексту. У наслов је укључена белешка о читању прве главе јеванђеља у недељу уочи празника Христовог рођења. Од једино сачуваног заглавља у Четворојеванђељу на л. 65, заглавље на листу из Библиотеке Српске патријаршије разликује се само по томе што је цело исписано златом, вероватно зато што се налазило на почетку књиге.⁵

⁴ Величина листова у Четворојеванђељу није једнака и креће се од $42,7 \times 27,6$ цм до $43,2 \times 28,2$ цм, због чега се у литератури појављују разлике у њиховим димензијама: $43 \times 28,5$ цм (Теодоровић-Шаkota 1956: 199); 43×28 цм (Синдик 2011: 63); $41,5 \times 28$ цм (Мирковић 2015: 36).

⁵ Ово закључујемо по томе што је у доњем левом углу листа написан број један с титлом (ⲁ), на месту и начин како је Димитрије Даскал обележавао почетке свешчица у *Дечанском четворојеванђељу*.

Сл. 2. *Свѣтоарханђелско четворојеванђеље*,
Санкт Петербург, РНБ, Гилџф. 9, л. 1.

стом бојом, моделоване кратким белим линијама и тачкицама, а танким нитима спојене са заставом. До ње, на спољној маргини, насликан је и местимично позлаћен декоративни изданак који има преплет у основи и плаво-љубичасти цвет с пупољком на врху.

Мада не излази из круга познатих Димитријевих решења таквих сликаних поља, застава нема непосредну паралелу међу њима. Од њих се највише одваја пуним крстом чији се кракови не претварају у орнаменталне траке и вреже, као на заставама у *Хиландарском*, *Равноречком* и *Четворојеванђељу* из Библиотеке Српске патријаршије или пред Марковим јеванђељем у *Дечанском четворојеванђељу* (РАКИЋ 2013: сл. 7; 2014:

Застава изнад заглавља заузима горњу половину листа, квадратног је облика и насликана темперним бојама на златној основи. На њој је доминантан мотив равнокраког крста смеђе боје равно завршених кракова и са плавим цветом у укрсници. Око крста се уплићу вреже што се гранају из средишта и шире ка странама квадрата, међусобно се преплићу и завршавају тролатичним цветићима и листовима палмете, а у вишеструком преплитању обликују срцолике мотиве и мала овална поља. Лозица око укрснице је пурпурне боје, кракове крста обавијају плаве и зелене, док се у угловима преплићу врежице претежно плаве боје. Тролисти и палмете су моделовани густом белом бојом и оживљени добро распоређеним тачкама цинобера. Минуциозно нацртана и префињено обојена, застава је обрубљена мрком, скоро црном бордуrom испуњеном преплетеним плавим и љубичастим орнаментом. Бордура има сопствене љубичасте и светлоплаве оквира с мотивом „жиоке на рабош”. Поврх заставице су декоративни позлаћен крст с елементима плетенице и палминих листова и две веома стилизоване полупалмете обојене златом и светлом љубичастом

и другим рукописима. То значи да је књига почињала јеванђељем по Матеју и да није имала предговор и садржај који, иначе, постоје испред осталих јеванђеља. Таквим почетком, *Четворојеванђеље* из Дечана понавља хронолошки најближе *Свѣтоиџројичко четворојеванђеље* (вид. Мошин 1958а: 240).

сл. 3, 7; 2022: сл. 3). Застава на листу Рс 264 нова је варијанта с крстом, досад непозната у Димитријевим делима – како носећим мотивом, тако и композицијом орнаменталне лозе око крста. Остале појединости су познате из његових радова: крст на врху заставе је исти као у *Свештоиџројичком*, *Хиландарском* и *Равноречком четворојеванђељу* и *Дечанском ѿменуку*; стабљика до заставе је врло блиска изданку на једној застави *Равноречкој четворојеванђеља*; орнамент у бордури – врло омиљен у средњовековној илуминацији – Димитрије Даскал је користио на заставама *Свештоиџројичкој*, *Хиландарској* и *Четворојеванђеља* из Библиотеке Српске патријаршије.

Велики иницијал К, који се доњим делом дубоко спушта на доњу маргину, има вертикално стабло испуњено златом, преплетни горњи и доњи део, а по средини правоугаоне и кружне омче с бобицама и декоративним додацима. Око њега се обавија лозица и у продужетку образује кракове слова преплетима, омчама, пупољцима и стилизованим цветовима. Иницијал је обојен плавом, зеленом и тамноцрвеном темпером и обилато позлаћен. Сличан иницијал се појављује у Димитријевом *Хиландарском четворојеванђељу* (РАКИЋ 2014: сл. 2), а по структури и изгледу близак је иницијалу којим почиње Марково јеванђеље у *Дечанском четворојеванђељу* (ТОДИЋ, ЧАНАК-МЕДИЋ 2005: сл. 96).

Препознавањем рукописа Рс 264 из Библиотеке Српске патријаршије као дела који је припадао *Дечанском четворојеванђељу* бр. 19, ова књига се допуњује једним изгубљеним листом којим се олакшава реконструкција њеног првобитног састава и употпуњује орнаментални украс, а уметничко дело Димитрија Даскала се проширује новом, веома фино насликаном заставом и још једном сјајно обликованом страницом његових јеванђеља.

Свештоарханђелско четворојеванђеље

Богат калиграфско-илуминаторски опус Димитрија Даскала може се допунити Четворојеванђељем бр. 9 из Гиљфердингове збирке у Руској националној библиотеци у Санкт Петербургу. На рукопис као Димитријево дело одавно је указано (СТОЈАНОВИЋ 1926: бр. 9377), али је његова атрибуција била одложена због заблуде да је реч о молдавском рукопису (ОТЧЕТ 1869: 16; МОШИН 1958: 412). Једино је Атанасије Урошевић претпоставио да је писар Четворојеванђеља даскал Димитрије из Јањева (УРОШЕВИЋ 1935: 198). Његова претпоставка је потврђена недавним описом рукописа (ЛЕВШИНА 2021: 40–41).

Димитрија као писара Четворојеванђеља открива запис неког Иноћентија на листићу уметнутом између 54. и 55. листа (сада л. 55а) настао недуго после писања књиге. У запису се каже да је у Матејевом јеванђељу испуштено 82. зачело о исцељењу двојице слепих (Мат. 20, 29–34) које се чита у суботу на јутрењу Цветне седмице, па је Иноћентије – вероватно и сам писар – на малом листу исписао текст испуштеног зачела (ЛЕВШИНА 2021: илл. 51) и додао: погрѣшиѡ кеше прѣжде. добры пис(ь)сць дмитръ ганѣваць. послѣжде азъ иноћентіе оув(ѣ)дѣхъ погрѣшеніе и написах (СТОЈАНОВИЋ 1926: бр. 9377;

Сл. 3. *Свештоарханђелско четворојеванђеље*,
Санкт Петербург, РНБ, Гилџф. 9, л. 20.

норечком четворојеванђељу, али не потпуно једнака, на почетку се налазе упутства за коришћење јеванђеља:⁷ Распоред јеванђељских читања током године (л. 1–6), Месецослов изборни („Саборник два на десетим месецем”) (л. 6–12), Јеванђеља „на сваку

Левшина 2021: 40). Будући да је већ утврђено да су дијак Димитрије и даскал Димитрије једна иста особа из Јањева (РАКИЋ 2013: 169), нема сумње да је он писар Четворојеванђеља. То потврђују изглед рукописа, његов ликовни украс и Димитријево лако препознатљиво калиграфско писмо.

Четворојеванђеље је нашао А. Ф. Гилџфердинг 1857. године у напуштеном манастиру Светих арханђела на Ђурђевића Тари код Колашина, без корица и нагрижено влагом. У Публичну библиотеку (сада Руска национална библиотека) dospело је 1868. године и ту конзервирано средином XX века. Има II+215 листова димензија 42,5 × 27,5 цм и један волантни лист (55а) с Иноћентијевом белешком. Исписано је калиграфским полууставом са 27 редова на страници (ОТЧЕТ 1869: 16; Левшина 2021: 40).⁶ Садржи укупно 28 кватерниона, осим последње свештице која има шест листова; њихове ознаке су бележене у доњој маргини, на левој страни првог и последњег листа кватерниона.

Садржина књиге је иста или врло слична са неким другим четворојеванђељима Димитрија Даскала. Као у *Рав-*

⁶ Скоро исте димензије има *Хиландарско четворојеванђеље*: 42,2 × 28 цм (Богдановић 1978: 55), а приближне Четворојеванђеље из Патријаршијске библиотеке: 41 × 26 цм (Харисијадис 1979: 331) и *Дечански поменик*: 43,5 × 28,5 цм (Синдик 2011: 451). Ова четворојеванђеља, међутим, имају по 23 реда основног текста на страни, а Поменик 24, што значи да је *Свештоарханђелско четворојеванђеље* писано са згуснутијим редовима и словима мање величине.

⁷ Грујић 2016: 219. Аутор сматра да се део о богослужбеној употреби јеванђеља нашао на почетку Четворојеванђеља из Равне Реке приликом увезивања књиге 1661. године, будући да је његово место обично на крају, иза Јовановог јеванђеља. Место тог дела у *Свештоарханђелском четворојеванђељу* показује да Грујић није морао бити у праву. Он се у четворојеванђељима из Свете Тројице, Библиотеке Српске патријаршије и Хиландара налази на њиховом крају, док је у *Дечанском четворојеванђељу* био изостављен (вид. supra).

потребу” и „паметима” светим (л. 12^v–13), Упутство о налажењу јеванђеља за сваки дан (л. 13) и о начину њиховог читања током године (л. 13^v–14) „от начела до крста, идеже обретајеш чрвљен крст велик” (на маргини је нацртан киноварни голготски крст, л. 14^v),⁸ Прокимени васкрсни на јутрењама (л. 14^v) и Указ гласова васкрсних јеванђеља и апостола на литургији (л. 14^v–15) (*ОТЧЕТ* 1869: 16; *ЛЕВШИНА* 2021: 40). Овај део књиге је углавном писан у два ступца одвојена обичним или украсним разделником, а његов почетак је обликован веома декоративно, на исти начин као почеци јеванђеља: са квадратном заставом, крупним насловом и великим преплетним иницијалом. Почетак месецослова је означен правоугаоном заставицом и разнобојним заглављем, а такви су наслови и испред осталих одељака. У месецослову се од српских светих помињу само Свети Сава 14. јануара и Свети Симеон 13. фебруара.

Испред сваког јеванђеља се налазе Теофилактови предговори и садржаји јеванђеља, а на крају белешке о томе када је и где јеванђеље састављено и колико има стихова. Ови делови су писани истом врстом слова и истим бројем редова на страни као текстови јеванђеља. Предговорима претходе уске заставице, заглавља у једној или две боје и иницијали преплетног типа, као у другим Димитријевим рукописима.

Главна пажња илуминатора је посвећена јеванђељима обликованим као „књига у књизи”. Увек почињу на ректо страници, чак и у случајевима кад је претходна остављена неисписана (пред Марковим и Јовановим јеванђељем). Прва страна сваког јеванђеља је решена као „насловна”: са великом квадратном заставом која заузима горњу половину листа, са разнобојним декоративним заглављем и крупним иницијалом којем је прилагођено шест или седам редова почетка текста. Уколико је јеванђеље почињало на новој свешчици, њена ознака је изостављана (16. свешчица с почетком Лукиног јеванђеља, л. 114). Димитрије је тако поступао и у четворојеванђељима из Равне Реке (*ГРУЈИЋ* 2016: 217) и Библиотеке Српске патријаршије. На маргинама се налазе само најнужније читачке ознаке. На осталим листовима су имена аутора јеванђеља исписана на горњој маргини плавим, црвеним или зеленим мастилом, ознаке зачела на бочним, а богослужбене белешке на доњим маргинама. Називи празника и прве речи читаног зачела обично су црвене или плаве боје, а тако су писана и почетна слова Страсних јеванђеља.⁹ Зачела не почињу у новом реду као у репрезентативнијим Димитријевим рукописима у којима је почетно слово веће, померено на маргину и неретко позлаћено. Овде се зачела надовезују једно на друго у истом реду и раздвајају се само бојом мастила и повећаним првим словом. Ознаке краја јеванђеља и информативни подаци о њима писани су увек црвеним мастилом.

Изузетан дар за орнаменталан и сигурно изведен цртеж и префињено осећање за складно слагање боја, Димитрије Даскал је у великој мери испољио у илуминацији

⁸ Такви крстови постоје на маргинама листова 132 и 151^v, од којих је други нацртан веома прецизно и украшен флоралним и срцоликим додацима. Они, међутим, нису црвени („чрвљени”): први је изведен зеленом, а други плавом бојом.

⁹ Плавом бојом су написана и прва слова назива месеци у изборном месецослову. Разнобојна почетна слова су писана истовремено с осталим словима у реду која су положајем и облицима прилагођавана иницијалним словима.

Сл. 4. *Светеоарханђелско четворојеванђеље*, Санкт Петербург, РНБ, Гилџф. 9, л. 77.

плавим срцоликим палметама. Простор између њих је испуњен густо преплетеном врежом ружичасте и златасте боје. Врло широка оквирна бордура испуњена је испреплетеним плавим круговима, укрштеним с уситњеним златносмеђим и ружичастим тракама изузетне чипкасте структуре. Горњи део заставе има устаљен изглед с полупалметама и стилизованим крстом у средини, а крај десне стране заставе је крупан лист полупалмете обојен зеленомаслинастим преливима и моделован кратким белим потезима. Оваква заставка се не среће у другим Димитријевим књигама – у њима се, истина, покаткад појављује сличан чипкасти преплет, али другачијих цртежа и композиције (вид. ХАРИСИЈАДИС 1979: сл. 4, 7; РАКИЋ 2014: сл. 1, 4, 6, 8; 2022: сл. 5).

Велика квадратна заставка (заузима близу две трећине странице) пред Марковим јеванђељем на л. 77 двоструко је занимљива: изгледом и по томе што је једина необојена квадратна заставка у Димитријевом илуминаторском делу. Сачињена је од врежа што полазе из звездастог средишта и затим се вишеструко преплићу градећи срцолике облике, а завршавају се стилизованим палметама. С обзиром на то да је

и овог четворојеванђеља. Књигу отвара квадратна заставка на првом листу украшена преплетеним врежама. Оне полазе из крстоликог средишта, шире се и образују четири унутрашње и исто толико угаоних волута и завршавају се у њима крупним плавим и ружичастим цветовима с унутрашњим плавим латицама. Широком бордуром тече вијугава смеђа ложица са цветовима загаситих прелива исте боје, моделована црним паралелним линијама. Изнад горње ивице бордуре налазе се плаво-црвени цвет и две полупалмете са стране. Застава је композицијом и изгледом орнаменталног обруба блиска застави на првом листу *Равноречкој четворојеванђељу* (РАКИЋ 2022: 114, сл. 1), а од ње се разликује прочишћеном структуром, обликом крупних цветова и другачијим колоритом интензивно светлих тонова.

Најраскошнија заставка у рукопису налази се на почетку јеванђеља по Матеју (л. 20). Њено средиште представља двоструки квадрат зарубљених углова и празних поља уз спољне странице, што му даје изглед крста појачаног светло-

илуминатор такве или врло сличне орнаменталне композиције изводио и довршавао бојом у другим рукописима (РАКИЋ 2013: 164, сл. 2; 2014: 93, сл. 2 и 5; 2023: 114, сл. 7), на њој се може разговетно пратити поступак уметника: цртеж је изводио лењиром, али и слободном руком, због чега линије унутрашњег квадрата и бордуре нису паралелне, а ситне поправке је уносио појачавањем или исправљањем оквира и лиснатих мотива. У томе се показује Димитријева изванредна сигурност извођења сложене орнаменталне целине и дефинисања скоро свих појединости већ у цртежу, које су на крају довршаване темперним бојама. Застава у *Свештоарханђелском четвороројеванђељу* је једина од сродних примера која има широк оквир с унутрашњом таласастом линијом и трolistима, омиљеним Димитријевим мотивом на заставицама.

Димитријев однос према старијим обрасцима најбоље показује застава на почетку Лукиног јеванђеља (л. 114), у чијој се основи налази крст комбинован с разноврсним и сложеним преплетима трака и врежа. Њени најистакнутији мотиви су ивични преплети, венчићи од уланчаних осмица око укрснице и завијуци врежа између кракова крста са зооморфним представама: око водоравних кракова су четири афронтиране животиње, а око усправних, горе и доле, по две афронтиране птице. Сликама на необојеној основи доминирају загасити тонови плаве, зелене и црвене боје блиске пурпуру. Такву заставу, као готово решење, Димитрије Даскал је преузео из старије уметности, вероватно из књига Владислава Граматика (РАКИЋ 2018: 277–286), а применио га је, осим у *Свештоарханђелском четвороројеванђељу*, још у *Дечанском* (Тодић, Чанак-Медић 2005: сл. 95) и *Равноречком четвороројеванђељу* (РАКИЋ 2022: сл. 3). Цртеж све три заставе је у основи исти, али га је сликар свуда мењао: у Четвороројеванђељу из Равне Реке наспрамно су приказани пар птица, пар једне и два пара друге врсте животиња; у Четвороројеванђељу из Дечана су представљене по две једнаке животиње у горњем и доњем делу и по две птице на бочним странама заставе, док су у Четвороројеванђељу из Гиљфердингове збирке тако распоређене животиње и птице измениле места. Око средишњег поља у прва два четвороројеванђеља нацртана су крстолико на унутрашњем венцу четири троллиста, док су у *Свештоарханђелском четвороројеванђељу* они изостављени што је, због необојене позадине, још више истакло прозрочан изглед заставе.¹⁰ Различит је и сликани оквир: он је у *Свештоарханђелском четвороројеванђељу* сачињен од валовите вреже с крупним цветовима, док у друга два рукописа има мотив двоструких осмица; уз то, сва три примера имају различите украсе нацртане изнад и са десне стране оквира. Заставе су, најзад, и различито обојене, при чему једино ова у *Свештоарханђелском четвороројеванђељу* нема златну основу.

Застава над почетком јеванђеља по Јовану (на л. 173) има у центру осмолатични цвет налик белој ради, а обликују га почеци густо преплетених лозица, које се потом разређују, трансформишу у осмице и завршавају полупалметама. Обојене

¹⁰ Слична варирања овог орнаменталног решења, али без зооморфних додатака, постоје у Четвороројеванђељу из Библиотеке Српске патријаршије и *Хиландарском четвороројеванђељу* (РАКИЋ 2014: сл. 3 и 7). Варијанта заставице с крстом из Библиотеке Српске патријаршије Рс 264, која је припадала *Дечанском четвороројеванђељу*, има потпуно другачију композицију (вид. *supra*).

Сл. 5. Свештоарханђелско четворорјевањђеље, Санкт Петербург, РНБ, Гильф. 9, л. 114.

женим цветним и лиснатим мотивима и три ритмично распоређена ромба, обојена густим наносима плаве, црвене, сиве и златносмеђе боје. Заставица на л. 170 је украшена плавом и маслинастом лозицом преплетеном у крупним чворовима с издуженим ромбовима. Много су скромније заставице пред предговорима Марковог (л. 74) и Лукиног јеванђеља (л. 110^v) изведене само цртежом и украшене преплетеним тракама или таласастом врежом с палметама, угаоним цветићима и уобичајеним украсним детаљима на врху.

Веће целине у књизи, после разнобојних наслова, почињу великим насликаним или само нацртаним иницијалима. Њихови облици су познати из других Димитријевих рукописа, али се нигде не понављају дословно. Преплетни иницијали на почецима јеванђеља осликани су једном или са више боја и каткад допуњени ефектним плавим и тамноцрвеним акцентима (л. 20, 114, 173); неосликан је остао једино

тамнозелено, плаво, црвено и ружичасто, сложене су у сплет разноликих орнаменталних линија. Бордура неједнаке ширине испуњена је сликовитим преплетом низова осмица и ромбова, облицима и величином прилагођаваних неправилном рубном оквиру. Ни оваква застава се не појављује у другим ликовним радовима Димитрија Даскала, и само донекле подсећа на ону пред Лукиним јеванђељем у *Равноречком четворорјевањђељу* (РАКИЋ 2022: 114, сл. 7). Орнаментика широког оквира, међутим, има добре паралеле у украсу више заставица у Димитријевим рукописима.

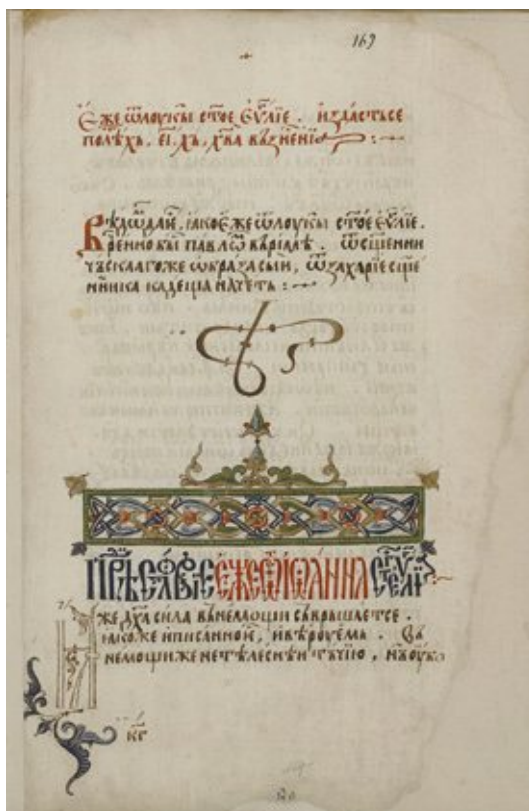
Заставице означавају почетке мањих целина, месецослова и Теофилактових предговора, насликане су или само нацртане, правоугаоног су облика и испуњене орнаментима. Иако су малог формата, аутор их је изводио с једнаком пажњом као и велике заставе, због чега представљају драгоцене делове ликовног украса рукописа. Плаво обојена застава пред месецословом (л. 6) садржи често коришћен мотив таласасте лозице с цветовима, а надвишена је крупним цветом и двема полупалметама. Сlikовита је и застава на л. 16 са лепо сло-

иницијал на насловној страници Марковог јеванђеља (л. 77), што се слаже с необојеном заставом на том листу. Сликани преплетни иницијали постоје и на листовима 1 и 16, док су остали витичасти и са стилизованим гранчицама и гранулама. Од њих се изгледом и укусно обојеним сегментима издвајају иницијали на почетку предговора Марковог и Јовановог јеванђеља (л. 74 и 170).

Димитрије Даскал је у *Светиоарханђелском четворојеванђељу* илуминирао и почетни део књиге с упутствима за употребу јеванђеља, што није чинио у другим рукописима. Двостубачни текст јеванђељских читања раздвајао је зеленом линијом или витким стубићима спојеним луком, што им је дало изглед диптиха, а украсио их је ластарима и гранулама и обојио плаво и зелено (л. 2–6). Указ гласова васкрсних јеванђеља (л. 15) раздвојио је двоструким плавим линијама с мотивом „жиоке на рабош” – мотивом који је врло често користио на сликаним оквирима заставица – повезао их је преломљеним луком, на врху украсио плавим полупалметама и цветним пупољком и у подножју полупалметама, које је расветлио кратким потезима и допунио киноварним гранулама. Сличан украс у његовим радовима има једино „указ гласовом” у Четворојеванђељу из Библиотеке Српске патријаршије на л. 262.

Много заједничког повезује *Светиоарханђелско четворојеванђеље* с осталим рукописима Димитрија Даскала. То је на ликовном плану, најпре, једнако решавање „насловне стране” јеванђеља с пажљиво одмереним односом између велике квадратне заставе, заглавља, иницијала, неколико редова текста и широких белих маргина. Све заставе у његовим четворојеванђељима су типолошки блиске, али ни увођење нових орнаменталних схема, варирањем познатих решења или њиховим потпуним преобликовањем – што је овде случај са заставама на почетку књиге и пред Јовановим јеванђељем – није било страно Димитрију Даскалу. Притом није напуштао омиљен концепт орнаменталног поља, није значајније мењао цртеж, ни блиставе, засићене боје, ни карактеристично моделовање кратким паралелним цртама. Све је то у пуној мери заступљено и у ликовном украсу *Светиоарханђелској четворојеванђељу*.

Оно се, међутим, у неким појединостима разликује од других Димитријевих четворојеванђеља: једино у њему нема употребе злата у писању и сликаном украсу, и једино у њему постоје необојене заставе, заставице и иницијали. И једно и друго се може објаснити могућностима наручиоца рукописа и жељом илуминатора да таква недовршена дела „сакрије” у средини књиге – у Марковом и Лукином јеванђељу. Могући су, наравно, и други разлози у које не можемо да проникнемо. Дуктус у другим Димитријевим четворојеванђељима је ближи уставном писму с неминовним последицама у изгледу редова и слова, док је у *Светиоарханђелском* више изражен полуустав, који гдегде, истина ретко, прелази у брзопис, а већ примећена Димитријева склоност ка искошавању слова (Синдик 2011: 63) овде је постала још изразитија. У писању је понегде чинио грешке, што је у накнадној коректури исправљао врло ситним курзивним словима изнад реда или у маргини, на истоветан начин као, на пример, у Четворојеванђељу из Библиотеке Српске патријаршије. Није, међутим, приметио да је на листу 54^v испустио 82. зачело, што је уочио и исправио неки Иноћентије, а у

Сл. 6. Светиорханђелско четворојеванђеље,
Санкт Петербург, РНБ, Гильф. 9, л. 170.

маргинама. Слова су мало закошена удесно и исте су висине, сем оних која, као у другим Димитријевим књигама, залазе у простор између редова (д, р, з или х), овде још ф и ђ, повремено њ и т у виду седмице, док је м углавном писано без спуштене спојнице као, на пример, у Четворојеванђељу из Библиотеке Српске патријаршије. На страницама је 20 редова текста, мање него у другим Димитријевим рукописима, што је свакако последица мањих димензија листова. Судајући према само једном сачуваном месту, зачала су почињала у новом реду већим почетним словом црвене боје, написаном изван књижног блока. Истим мастилом су писане и њихове ознаке на маргинама.

Ликовно решење почетних листова јеванђеља истоветно је четворојеванђељима Димитрија Даскала: горњи део странице, нешто више од половине, заузима квадратна застава, испод ње је декоративно заглавље написано златом или плавом бојом, док велики преплетни иницијали претходе тексту у три до пет редова. Укусно обликованим

запису поменуо писара књиге и тако оста-
вио драгоцену сведочанство о још једном
изврсном делу Димитрија Даскала.

Четворојеванђеље из збирке Севасијанова

У рукописној збирци П. И. Сева-
стјанова у Руској државној библиотеци
у Москви налази се један конволут на-
стао спајањем три фрагмента јужносло-
венских четворојеванђеља из XVI века
и повезаних пагинацијом од 1 до 16 (РГБ,
ф. 270. II, № 16) (Викторов 1881: 42–43).
Прва три листа с почецима Матејевог,
Марковог и Лукиног јеванђеља пред-
стављају делове српског четворојеванђеља
непознате провенијенције. Они имају
искрзане и нагореле ивице, па им се ди-
мензије приближно одређују као 30 × 20
цм. Листови су исписани обострано, цр-
ним мастилом и једностубачно, калиграф-
ским полууставом XVI века.

Одмах се и без оgrade може закључи-
ти да је та три листа исписао и украсио
Димитрије Даскал. Лако се препознају
његов дуктус и настојање да словни блок
буде са равним ивицама према широким

почетним листовима прилагођене су најнужније богослужбене белешке: ознаке глава јеванђеља писане плавим мастилом или цинобером на десној маргини и називи празника на којима се чита одговарајуће зачело, исписано комбинацијом истих боја на доњој маргини.

Заставе понављају структуру, понегде и изглед таквих сликаних поља у другим Димитријевим четворојеванђељима. Окосницу заставе пред Матејевим јеванђељем (л. 1) образује ружичасто обојена и крстолико уплетена лозица у средишту орнаменталне целине; она се грана и преплиће са другим лозама наспрамно обојеним плаво и маслинасто, које у маштовитој игри преплитања образују осам овала са цветеликим листовима и ластарима на златној позадини. Плави оквир заставе украшен је, као и другде, мотивом „жиоке на рабош”; оквир се на врху преображава у крупан цвет и две симетрично постављене полупалмете, док се на доњу страну оквира надовезује декоративан биљни украс на спољној маргини. Врло сличне заставе, али окружене бордурама, Димитрије Даскал је урадио у *Свѣтѣиѣројичком* (РАКИЋ 2013: сл. 3) и *Равноречком четѣворојеванђељу* (РАКИЋ 2022: 114, 125, сл. 1), с том разликом што је у њима средишњи крстолики мотив завршен проширеним крацима, а различити су и завршеци лозица у угловима заставе; њихове врежице су и другачије обојене, без интензивне плаве боје, која уз ружичасту и маслинасту, доминира на застави у Четворојеванђељу из збирке Севастјанова.

У средишту заставе којом је почињало јеванђеље по Марку (л. 2) налази се неосликано осмоугаоно поље, у којем је руком илуминатора црним мастилом написано име аутора јеванђеља: *мр*, што је јединствен случај у Димитријевим четворојеванђељима. Око средишта, на златној основи, шире се преплети лозица, постепено се увећавају и граде венце кружних сегмената с украсним листовима, цветовима и чворовима. Унутрашњи круг описује жута лозица, чији се ластари савијају и завршавају палминим листовима и цветићима. Она се преплиће са тамноплавом врежом, која на саставцима лукова образује цветове лала. Ту почиње нови круг преплета, сада лозице с тролистима боје црвеног окера. Преостале просторе испуњавају светложелене вреже што полазе од плавих лала у другом орнаменталном кругу. Таква композиција заставе не постоји у досад познатим радовима Димитрија Даскала. Иначе, и њу обрубљује маслинасти оквир, на горњој ивици надвишен крстом у преплету са цветом и два полупалметама са стране, једном плавом и другом небојеном. До заставе, на спољној маргини, насликан је стилизован букет разнобојних цветова, из кога се у високом луку извија, савија и преплиће танка лозица.

Пред Лукиним јеванђељем (л. 3) постоји застава сличне композиције, али са бордуrom испуњеном преплетом двоструких осмица на тамној позадини, која је слична оквирима застава *Свѣтѣиѣројичкој четѣворојеванђељу* (РАКИЋ 2013: сл. 5) и Четворојеванђеља из Библиотеке Српске патријаршије (ХАРИСИЈАДИС 1979: 333, сл. 7; РАКИЋ 2014: сл. 8). Средишњи део заставе је украшен, на златној основи, преплетеним жутим и плавим лозицама, окупљеним око празног поља у средишту. И око њега се први круг ластара жуте вреже завршава тролистним цветовима, док се на саставцима

Сл. 7. Свештоарханђелско четворојеванђеље, Санкт Петербург, РНБ, Гильф. 9, л. 173.

Матејевог јеванђеља је насликан плавом и маслинастом бојом; оштећен иницијал на почетку Марковог јеванђеља је обојен жуто и обликом понавља иницијале у *Равноречком*, *Свештоарханђелском* и Четворојеванђељу из Библиотеке Српске патријаршије, док је иницијал на почетку Лукиног јеванђеља – састављен од плавог цртежа слова и маслинастожуте лозице која се са њим преплиће – најсличнији иницијалу у *Свештојиројичком четворојеванђељу*.

Сачувани фрагменти овог Четворојеванђеља потврђују Димитрија Даскала као одличног калиграфа и илуминатора. Чист и негован дуктус писара сврстава их у скупину његових најбрижљивије писаних књига, док га морфолошке одлике писма приближавају *Дечанском*, *Хиландарском* и Четворојеванђељу из Библиотеке Српске патријаршије. Орнаментални украс рукописа, међутим, не може се одређено повезати с неким другим Димитријевим делом, будући да се укључује у широк круг његових ликовних радова. Одликује их, што смо истакли, устаљен репертоар декоративних

тамноплаве лозе, уз странице заставе, појављују црвени пупољци. Са осталих сегмената лозе полазе светлоплаве врежице, преплићу се са жутом и образују декоративне овале. Таква композиција понавља заставе пред Јовановим јеванђељем у *Равноречком четворојеванђељу* (РАКИЋ 2022: 114, 121, 125, сл. 8) и *Дечанском ѿоменику* (Синдик 2011: 451–452; РАКИЋ 2013: 169, сл. 8). Понављање, међутим, није дословно: уместо црвених пупољка на саставцима тамноплаве лозице, на тим заставама постоје тролости сучељени са цветовима на рубној лозици, којих нема на застави у Четворојеванђељу из збирке Севастјанова, као што су и лозе на њима шире и једноставније, различитог цртежа у угоним деловима и другачије обојене. Застава је у највишем делу завршена крупним пупољком и палметатама са стране, оживљеним низовима белих тачкица, а на десној страни је допуњена великом полупалметом стилизованом на оријентални начин и протканом плавом и златном шрафуром.

Крупни иницијали су преплетног типа као у другим Димитријевим четворојеванђељима. Иницијал на почетку

схема, из којег је уметник бирао и у више рукописа понављао поједина решења, али и уносио мање или веће измене у њихов изглед, са потпуном слободом у избору боја, како је и овде поступио на заставама пред Матејевим и Лукиним јеванђељем. Застава на почетку јеванђеља по Марку, међутим, показује да је репертоар Димитријевих орнаменталних композиција био отворен и за нова решења, примењена само једанпут, као што су ова или застава пред Матејевим јеванђељем у *Свештоарханђелском четијворојеванђељу*. Без обзира на то да ли су преузете из старије књижне илуминације или су плод Димитријеве инвенције, оне сведоче о његовим стваралачким могућностима да одабере, усвоји и преобликује стара решења или да у њиховом духу створи нова, испуњавајући их својим сензибилитетом и утискујући им наглашено лично обележје.

Грачанички ѝролої

Међу рукописним књигама у манастиру Грачаница, Милош Милојевић је 1870. године запазио и један Пролог из којег је саопштио једино ктиторски запис: въ лѣто 3.ч.е., месеца мая к.ѣ. днь сїю книгоу прологъ мѣсець сѣктѣмьврїи до месеца мартїа въ немъже приложїиомъ стїхоси ѿ митарѣ и фарїсеа до недѣлн снропоустънїа. испїса се цѣною и ѿткоупомъ всеосвещенаго митрополїта новобрѣдскаго кврѣ васїлїа и приложїихъ егѡ цркви грачѣаници липланскыѣ митрополїи, и хто га хоцетъ ѿтетн ѿт сеа цркви да моу є соупрїница прѣнстага вогодати на страшнѣмъ соуду (Милојевић 1871: 168). Књига је у међувремену однета из манастира и данас у Грачаница нема ниједног рукописног пролога за септембар–март (Мошин 1961: 17–84). О ктитору и дародавцу Пролога, новобрдском митрополиту Василију, мало се зна: осим ове књиге, својој саборној цркви даровао је 1592. и један Зборник с краја XV века, који је у непознато време доспео у манастир Хиландар (Богдановић 1978: 179–180), а умро је 24. фебруара 1595. године (Милојевић 1871: 168; Трпић 1880: 19; Јастребов 1904: 114; Младеновић 1988: 267).

Милојевић је после Грачанице боравио у Призрену и није свраћао у оближњи манастир Свете Тројице (Русиницу) изнад села Муштушта. Записе из рукописног „триода” у том манастиру накнадно му је доставила непозната особа и Милојевић их је објавио у трећем тому своје књиге о Старој Србији (Милојевић 1877: 150–151). Међу рђаво прочитаним записима налази се и један који нас највише занима, због тога што је у њему речено да је „писатељ” те књиге био даскал Димитрије (Милојевић 1877: 151). Три године касније, у критици Милојевићеве књиге, Петар Костић је саопштио да тај рукопис није триод него пролог, боље је објавио записе и прецизирао да се они налазе на полеђини последњег листа и другом коричном листу (Трпић 1880: 19–21).¹¹ О том прологу је потом писао И. С. Јастребов, неке записе је објавио

¹¹ На полеђини последњег листа налазили су се записи о времену писања Пролога и његовом прилагању манастиру Грачаница (1587), о смрти наручиоца књиге митрополита Василија (1595) и смрти патријарха Максима (1680), владике будимског Кирила и игумана пећког Софронија (1679), а на коричном листу су били записи о смрти писара књиге Димитрија (1622), његовог сина хаџи Лаве (1672)

Сл. 8. Четворојеванђеље из рукописне збирке Севастјанова, Москва, РГБ, ф. 270. II. 16, л. 1.

у целости, друге у изводу, а остале је пре-причао (ЈАСТРЕБОВ 1904: 114–115). У то време је и Љ. Стојановић у првој књизи *Стиарих зайиса и найииса* штампао, по Костићевом читању, важније записе из пролога (СТОЈАНОВИЋ 1902: бр. 796–797, 1127–1129). А пошто је последњи лист књиге већ био однет у Софију, изгледа у време Првог светског рата, записе са његове полеђине је објавио и филолошки анализирао А. Младеновић (Младеновић 1980: 207–209). Истраживаче су занимали једино записи, док о књизи у којој су се они налазили нису ништа рекли.

На почетку последњег листа Пролога налазио се запис његовог ктитора: † сїю кнїгоу пролоу мѣсцѣ мартѣ до мѣсца септемвриа и въ немже приложихмо стїхосы ѿ мытара и фарїсеа до всѣх стїхнх. цѣною и ѿквпомъ вѣсесосцѣннаго мїтроплїта нововерѣдскааго квр василїа исписа се. и приложих его цркви градѣтаници анпланскые мїтрополїн. и кто га хоцетъ ѿети ѿ сеѣ цркви. да мѣ еѣ [с]впрѣнница прїстѣа бгомѣти на страшнѣмъ свѣд. в лѣтѣ жїте. мѣсца маїа, кс днѣ оу градѣтаници.¹²

Види се да су ктиторски записи у двама књигама из манастира Грачанице и Русинице једнаки,¹³ с једином разли-

ком што се запис у првој односи на пролог за зимску (септембар–март), а у другој на пролог за летњу половину године (март–септембар): исти је наручилац оба пролога (митрополит Василије) и истог дана (27. маја 1587) поконио их је манастиру Грачаници.¹⁴ Пролози су сачињавали комплет за целу годину и оба су имала додатке: први са „стихосима” од Недеље митара и фарисеја до Сиропусне недеље, а други од

и „служитеља Велике цркве” хаџи Шахина, хаџи Евлогија и јерођакон Севастијана (1679) (Трпић 1880: 19–21; Младеновић 1980: 207–208).

¹² Запис је објављен неколико пута (Трпић 1880: 19; Стојановић 1902: бр. 796; Младеновић 1980: 207); овде га наводимо према последњем, Младеновићевом издању.

¹³ Ту сличност не умањује чињеница што је запис из Пролога у Грачаници Милојевић објавио у рашчитаном виду и са ситним грешкама које не утичу на његову веродостојност.

¹⁴ Није познато када је Пролог за март–септембар из Грачанице доспео у манастир Русиницу; то се сигурно није десило у време док је тај манастир био пуст између 1731. и 1825. године (Суботин-Голубовић 2022: 115) већ највероватније после тога, а свакако пре 1870. године.

Недеље митара и фарисеја до Недеље свих светих. То значи да су пролози припадали истој нарудбини и да су настали у исто време, па треба претпоставити да их је исписао један писар. Име преписивача пролога из Русинице, даскала Димитрија, било је поменуто на врху другог коричног листа, у запису о његовој смрти: *прѣстави се даскаль дѣмитрїе сен стѣи книги съписатељ...* (Стојановић 1902: бр. 1127). Није познато како је запис тачно изгледао, мада је важно што су га, за разлику од анонимног Милојевићевог сарадника, поуздани Костић и Јастребов једнако прочитали (Трпић 1880: 20; ЈАСТРЕБОВ 1904: 114).

Пролог за летњу половину године из Грачанице чији је, видећемо, само један са корицама део био у Русиници, сачуван је фрагментарно, а његови одломци се сада налазе у манастиру Грачаница, Универзитетској библиотеци у Београду и Бугарском историјском архиву Народне библиотеке у Софији са сигнатуром П. А. 7462.

Досад се сматрало да је од Пролога сачуван само последњи лист, однет у Софију, који је објављен без коментара (Младеновић 1980: 218, сл. 4). У његовом доњем левом углу се налази ознака почетка мв. свешчице, што значи да је књига била великог обима и имала 42 кватерниона, од којих је последњи био само са једним листом. На њему се налази синаксар из триода цветног, читан на јутрењи после шесте песме другог канона у Недељи свих светих, од *дѣтѡашѣ. нѣ 8во вѣ дни црѡ сего до краја*.

Рукопис је Димитријев, мада доста одудара од његовог калиграфског писма у четворојеванђељима. Удаљавање од калиграфије се огледа у писању слова неједнаке величине и висине: она се спуштају у простор између редова (а, д, широко е, тропотезно ж, з, х, ѿ) или подижу изнад горње линије (а, широко е, з, 8, п, ф, њ). Таква графика слова, међутим, није била страна Димитрију Даскалу, мада се ретко појављивала у јеванђељима, а много чешће у пратећим деловима четворојеванђеља: предговорима, садржајима и упутствима за читање јеванђеља, као и у коректорским исправкама писара. Појава некалиграфских слова у тим одељцима запажа се, на пример, у *Хиландарском четворојеванђељу*: троного т, повишен њ, тропотезно ж и 8 са широко размакнутим краковима, у *Дечанском четворојеванђељу*: широко е и с, сужено о, курзивно грчко л и в са једнаким петљама слично брзопису (Синдик 2011: 63); у *Четворојеванђељу* из Библиотеке Српске патријаршије: т у виду седмице, високи њ са горњом равном, заталасаном или закривљеном цртом, брзописно з и и без спуштене спојнице.¹⁵ Сва таква одступања од калиграфског писма вишеструко су заступљена у *Дечанском ѿоменику* у којем су маргиналне белешке писане готово искључиво брзописом.

Грачанички ѿролој је графијом слова најближи *Светѡарханђелском четворојеванђељу*: и у њему се појављује издужено косо стабло слова л које на почетку речи има облик грчке *алфе*, в са издуженом горњом пречком завршеном стреличастом, д са

¹⁵ Ово четворојеванђеље најбоље показује колико је писар мењао дуктус зависно од поглавља књиге. Текстови јеванђеља су исписани чистим калиграфским писменима, а „секундарни” делови попуштају с појединим словима која су попримила брзописне одлике. Предговор Јовановом јеванђељу писар је започео уставним писмом на л. 194, а после првог реда на л. 195 променио је слог, смањивши величину слова, повећао број редова са 23 на 27 и почео да користи некалиграфска слова.

Сл. 9. Четворојеванђеље из рукописне збирке Севастјанова, Москва, РДБ, ф. 270. II. 16, л. 2.

издуженим ножицама закошеним једна према другој и надредно са дугачком равном цртом, € је изразито уско, док широко € у оба рукописа има исти заталасани језичак, брзопотезно з је веће од суседних слова и са горњим делом завршеним равном или савијеном цртом, високи ђ има дугачку заталасану пречку, а троното т из Пролога појављује се учестало у *Светиоарханђелском четворојеванђељу* од средине књиге, разне варијанте слова в и њ срећу се у једном и другом рукопису, мада у Прологу имају више издужене облике, а х дужу и тању црту која се спушта одозго налево и сече другу црту закривљену на крају.

Захваљујући листу из софијске Народне библиотеке, може се са сигурношћу установити да *Грачаничком њролоју* припадају још два већа одломка. Први се чува у Универзитетској библиотеци у Београду под бројем 45 и називом *Синаксари њриода* (Богдановић 1982: 99),¹⁶ и има 57 листова, од којих су 56 са синаксарима,¹⁷ док је последњи лист припадао прошлоком делу рукописа.¹⁸ Одломак почиње заглављем *сѡбраніа трьпѣснаа, њдѣлаа гаже ѡ мытара и фарісеа. до њдѣлы вѣсѣх стѣнѣх* и у њему су доиста синаксари

од Недеље митара и фарисеја до Недеље свих светих, а испред њих се налазе стихови на које се односе речи из ктиторског записа: *и вѣ њедже приложнѣмо стѣхосы ѡ мытара и фарісеа до вѣсѣх стѣнѣх*. Синаксар Недеље свих светих се завршава на л. 56^v (с ознаком последњег листа 41. свешчице) речима: *подмѣ добрѣ всталемо. и какоѣ*, а реченица се наставља и завршава на листу који је сада у софијској Народној библиотеци (с ознаком

¹⁶ Рукопис има нове корице. На првом докоричном листу налази се белешка: „Део писаног (рукописног) *Триода* српско-словенске редакције из XVI или XVII века. Нађен у околини Призрена јула месеца 1928 године”. Библиотека га је откупила од Реље Катића 1954. године.

¹⁷ Многи листови у рукопису су испремештани, а њихов прави редослед је овакав: 1–11, 14, 12–13, 15–33, 39, 35–38, 34, 40–42, 46, 44–45, 43, 47–50, 54, 52, 53, 51, 55–56.

¹⁸ Лист има ознаку почетка 31. свешчице и на њему је одломак житија Свете Ксеније, замонашене царице Ирине, супруге цара Манојла Комнина, чији се спомен слави 13. августа.

првог листа 42. свешчице): $\overline{\text{дст}}\omega\text{аше. нѣ 860 кѣ днн цѣа сего}$, итд. Осим текста, два одломка спаја и потпуно једнака граfiја слова.

Почетни део Пролога, чији се одломак чува у Грачаници (бр. 33) (Мошин 1961: 62–63; Богдановић 1982: 88), није био однет из манастира којем је књига приложена. Рукопис је без корица, има 72 листа и из њега су истргнути многи листови и читави кватерниони. Почиње житијем Светог Сарвила 4. марта (л. 1) и прекида се житијем Светог Никифора, патријарха цариградског, 2. јуна (л. 72^v). На л. 26^v налази се запис писара књиге Дмитра. Нема сумње да је одломак чинио целину с фрагментима из Универзитетске библиотеке и Народне библиотеке у Софији: у њима су исти дуктус, облици слова и правопис, истих су димензија (31 × 21 цм) и исти је број редова на страници (29).¹⁹ Фрагмент из Грачанице је првобитно био први део књиге, иза њега се налазио одломак из Руснице (чији је део сада у Универзитетској библиотеци) са наставком пролога, можда од 3. јуна а сигурно од 13. августа, и читавим синаксарским додатком, чији је последњи лист однет у Софију.

Грачанички ѱролої вероватно није имао заставице (осим можда на несачуваном почетку), али је зато обиловао лепим иницијалима. Одломак са синаксарима, испод заглавља исписаног киноварним мастилом и крупним, благо стилизованим словима, почиње великим иницијалом В преплетног типа (Универзитетска библиотека 45, л. 1). У његовом горњем делу се налази мањи преплет, на извијеном стаблу слова правоугаона омча, а у доњем делу већи и сложенији преплет, у чијем је средишту крстолики мотив тамноплаве боје. Необојени преплет је нацртан црним мастилом, ту и тамо украшен двотачкама и гранулама, а позадина му је испуњена тамноцрвеном бојом. Димитрије Даскал је овакве преплетне иницијале често изводио у својим јеванђељима; овоме је најсличнији иницијал у Четворојеванђељу из Библиотеке Српске патријаршије на листу 3.

Остали иницијали су мањи и витичасти, црвене боје и с гранчицама са стране, танким нитима везаним за слово или унутар њега (вид. Мошин 1961: сл. 76). Најлепши су киноварни иницијали с волутастим или вијугавим плавим гранчицама и тролисним црвеним цветићима, допуњени тачкастим низовима и тананом шрафуром. Посебну лепоту им дају видљиви потези пером или четкицом којима су изведени. Овакви иницијали су веома ретки у Димитријевим четворојеванђељима, мада се каткад појављују и у њима, на пример, иницијал у Четворојеванђељу из Библиотеке Српске патријаршије (л. 194), *Хиландарском четворојеванђељу* (л. 3) и неколико необојених или делимично обојених у *Светиоарханђелском четворојеванђељу* (л. 13, 74, 110^v, 170).

Димитрије Даскал – фрагменти биографије

Записи у *Грачаничком ѱролоїу* пружају одговоре на нека питања из Димитријеве биографије. Први запис на листу доње корице је гласио: † прѣстави се даскаль дїмитрїе

¹⁹ Број редова у софијском одломку је 28, због тога што се рукопис завршавао на том листу.

Сл. 10. Четворојеванђеље из рукописне збирке Севастјанова, Москва, РДБ, ф. 270. II. 16, л. 3.

писара: смерѣнны дидитрїе дїакъ (Мошин 1958: 240).²⁰ У Поменику манастира Дечана, већ и због карактера књиге, Димитрије није имао потребе да прикрива своје име: на крају рукописа (л. 150^v) оставио је запис, писан калиграфским полууставом, са подацима о томе када је настала ова „божаствена проскомидија”, у чије време и ко се око ње трудио, као и да је била написана у богоспасном месту Јањевоу рѣкою квр дидитрїа дѣскал (Стојановић 1923: бр. 6455; Синдик 2011: 455). Своје име је у Поменик уписао и на првом месту одељка „благочастивих хришћана и свих бољара”: (помени, Господе, душе слугу својих) раба својега дидитрїа (Тодић, Чанак-Медић 2005: 98, нап. 312), а

сен стѣни књиги сѣписатељ: помени господи такымъ въ лѣт, зѣла. вѣтнаа ема паметь. Испод њега се налазио други запис: пакн се прѣстави бѣви синъ ема добри раб даскал лава хаѣпа исто нде зовом андреа, боуди ема вѣтна паметь. охъ и оуѣин за такова сѣписатеља стни и божственим кнїгамъ. постиже его концъ сѣмьртїи 8 мѣств ганево лица юліа к. 3. днь въ лѣт з. р. п. се бистъ при патрїарсе срѣбскома квр мажум, многа ема лѣта. велїкома оуѣителю. писахъ грѣшни дидитрофанъ (Трпић 1880: 20–21; Стојановић 1902: бр. 1127, 1128; Јстребов 1904: 114).

Димитрије се у запису помиње именом којим се потписао неколико пута и у *Свѣтојројичком четворојеванђељу* и *Дечанском ѿоменику*. У првом рукопису је забележио, и привидно прикрио, своје име и назив манастира којем је припадало четворојеванђеље, у калиграфским магичним квадратима на крају књиге, додавањем и испуштањем слова и интерпункцијских знакова једнаког броја по хоризонтали и вертикали (Радојчић 1950: 58–59). Квадрат на л. 288^v садржи 25 редова са 23 слова и тачака на почетку и крају сваког реда и у њему се чита назив манастира, власника јеванђеља: манастира тронце евангелїе, а у квадрату на л. 289 исти број редова са по 25 слова даје име

²⁰ Почетку записа у *Старим српским записима и најпјисима* додата је реч писа (Стојановић 1903: бр. 4445) које нема у магичном квадрату.

пре имена неког Матеја с маргналијом Јањево (л. 77) која се вероватно односила на оба имена.²¹ У *Грачаничком ѓролоју*, чији се део чува у овом манастиру, потписао се на празном листу 26^в, испред белешке о крају месеца марта и почетку априла: тах дмитрь (Мошин 1961: 63).²² Димитрија је овим варијантним именом („Дмитр Јањевац”) назвао и Иноћентије у *Светоарханђелском четворојеванђељу*.

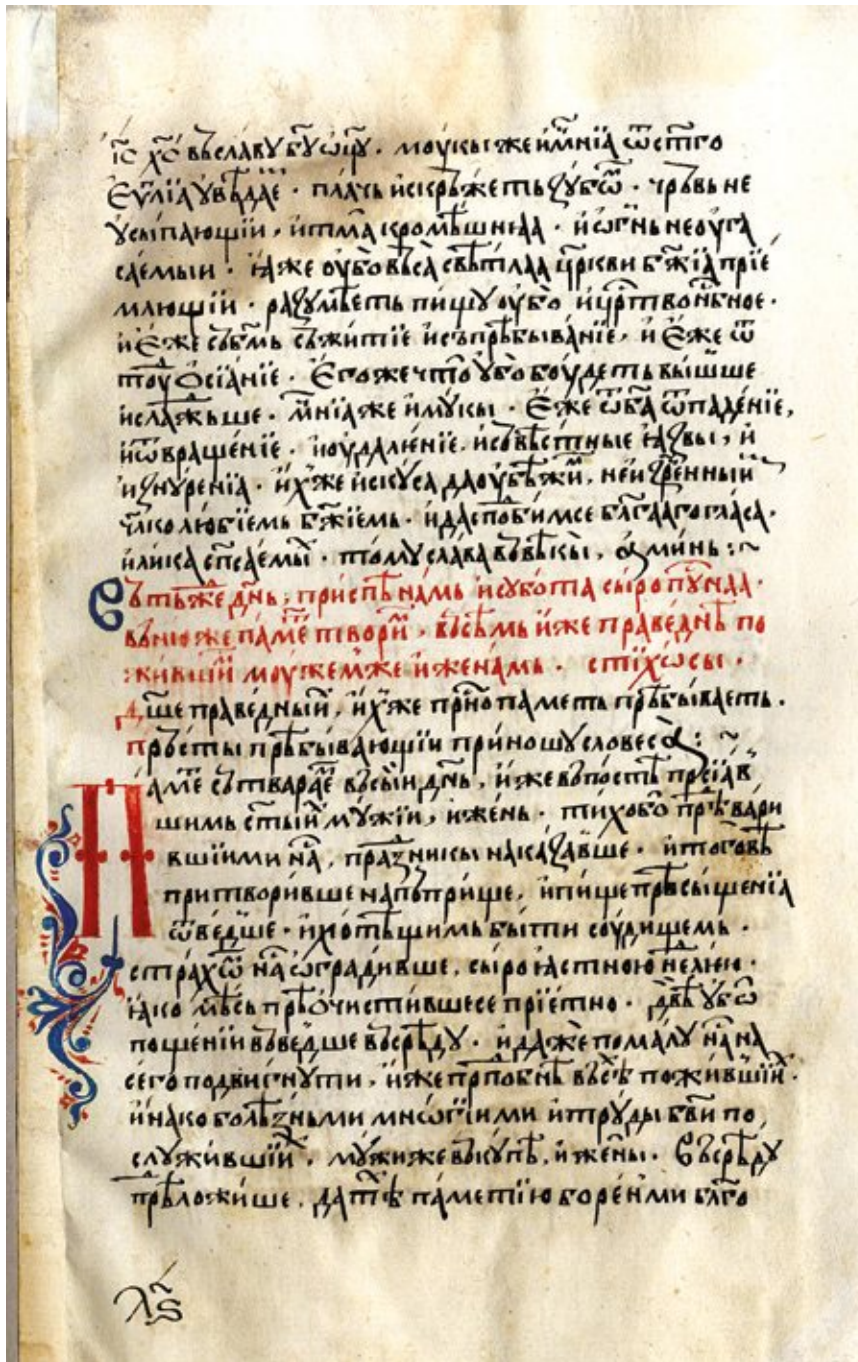
Димитрије је био из Јањева, рударског места на Косову, што је и сам забележио у *Дечанском ѓоменику*, а и за његовог сина Андреју (хаџију Лава) зна се из записа у *Грачаничком ѓролоју* да је умро у Јањеву (Трпић 1880: 20). Јањево је било велико место: у Поименичном дефтеру Вучитрнског санџака (1566–1568) у њему је било уписано 310 кућа, 41 муслиманска и 269 хришћанских (без раздвајања римокатолика и православних), десет попова и један калуђер; међу хришћанима су двојица уписана с именом Димитрије: Димитри Данков и Димитри Димитрић (Пулана 1983: 551–556). Према извештају барског надбискупа Марина Биџија из 1610. године, место је имало 500 домова: 200 православних, 120 римокатоличких и 180 мухамеданских (РАСКИ 1888: 122). Православни су имали две цркве, посвећене Благовештењу и арханђелима Михаилу и Гаврилу, а припадали су Новобрдској (Грачаничкој) митрополији (УРОШЕВИЋ 1935: 195). Најзнаменитији Димитријев савременик из Јањева био је Пајсеј, најпре митрополит новобрдски, а потом патријарх српски (1614–1647). Јањево је било и значајно преписивачко средиште у XVI и XVII веку (СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ 1999: 138).

Римокатоличка парохија у Јањеву, према западним изворима, у XVII веку је имала школу, у којој су наставу држали пароси Цркве Светог Николе (FERMENDŽIN 1892: 197). Таквих архивских података нема за православне житеље Јањева, али се по писаним изворима закључује да су и они имали школу. Изгледа да је њен први учитељ био Димитрије Даскал. Реч даскал несумњиво означава његово педагошко занимање; ми је пишемо великим словом пошто је већ устаљена као саставни део Димитријевог имена. Његов учитељски позив потврђују записи из *Грачаничког ѓролоја* у којима је назван „даскал Димитрије”, исто као и његов син „даскал Лава хаџија зовом Андреја”, што значи да су обојица били даскали, учитељи у Јањеву. И један и други су били добри преписивачи за којима је, у двојини, ламентирао грешни Митрофан: „Ох и уви за такова списатеља светим и божаственим књигама”!

Први запис бележи Димитријеву смрт 1622. године у реченичком склопу који – како је објављен – није сасвим јасан. Запис сигурно говори о упокојењу писара књиге, даскала Димитрија, доноси годину његове смрти и на крају му се призива вечна памет. Међутим, после речи „списатељ” и инвокације појављује се име Јакиме

²¹ И остали записани на овом листу Поменика (Марков деда Нина, мајстор Матеј Дмитров, Марков отац Комлен, Пеја хартофилак, зограф Андреја и његов син Тома и остали) били су највероватније из Јањева.

²² Мошин је реч *ѓах* протумачио као монах, јер су је често користили монаси. Будући, међутим, да знамо да је Димитрије имао породицу и децу, верујемо да је ову грчку реч (*τάχα*) употребио у њеном изворном значењу: именом, звани, названи. Допуштамо и могућност да је она остатак неке друге речи, на пример, глагола *чрътах*.

Сл. 11. Грачанички ѱролої, одломак, Београд, УБ, бр. 45.

(„помени Господи Јакиму”). Татјана Суботин-Голубовић, која не спори да се запис односи на Димитријеву смрт, у том додатку види име састављача записа Јакима (Суботин-Голубовић 2022: 113) мада је именица женског рода. Због тога се чини – ако је реч уопште добро прочитана – да је у запис о Димитријевој смрти унето име вероватно неке њему блиске женске особе. Да се година смрти односи на даскала Димитрија, а не на Јакиму, показују комеморативни смисао записа, призив вечног спомена упокојеном (у мушком роду) и његова веза са следећим записом. Данас није познато да ли је записе писала једна рука или су настали у различито време. Прва могућност је вероватнија: два записа представљају смисаону целину и повезани су прилогом *ѿаки*, један се односи на смрт оца, а други на смрт сина, обојица су названи списатељима и обојица се у другом запису похваљују као добри писари, што указује да су записи настали у исто време (1672) и да их је написао грешни Митрофан.

О овом Митрофану или Дмитрофану сачувано је неколико података у угребаним натписима из грачаничке спољне припрате: у манастир је дошао 1663. године, 1677. је направио нова црквена врата, а 1679. умро у архијерејском достојанству, без сумње као грачанички митрополит (Бојовић 1992: 160–162). Морао је познавати хаџију Андреју (Лава) из оближњег Јањева, човека блиског патријарху Пајсеју (вид. *infra*), вероватно и патријарху Максиму. Митрофан је Андрејину смрт 1672. године забележио са свим подацима и посветио му неколико осећајних реченица, у књизи за коју је дознао, вероватно од самог Андреје, да ју је писао његов отац Димитрије. Од њега је могао сазнати и када је Димитрије умро, па је задивљен лепотом књиге записао име њеног творца и, у комеморативном духу два записа, годину његове смрти. Као сведок Андрејиног упокојења саопштио је датум када се оно десило, док је о давном умрлом Димитрију навео само годину смрти.

Иако је податак о смрти Димитрија Даскала касно записан, он је највероватније тачан, јер није у несагласју с несумњиво тачном годином смрти његовог сина Андреје-Лави који је преминуо педесет година после оца. С обзиром на године упокојења једног и другог, треба претпоставити да је Димитрије рођен око средине XVI века. Свако померање Димитријевог рођења у дубљу прошлост залазило би у сферу мало вероватног, а дуговечност његовог сина чинило готово немогућом.

Због године Димитријеве смрти и претпостављеног времена рођења, потребно је извршити одређене корекције у хронологији његових рукописа који су, иначе, врло ретко датирани: *Грачанички ѿролої* (сигурно оба дела) у 1587. и *Дечански ѿоменик* у 1595. годину. Време настанка осталих рукописа одређује се на основу водених знакова, док њихове калиграфске и илуминаторске одлике нису од веће помоћи за хронологију, будући да су веома уједначене (РАКИЋ 2013: 169–170). Судаћи по филигранима, најстарији су *Дечанско четвороројеванђеље* из 1550–1560. године (Гроздановић-Пајић, СТАНКОВИЋ 1995: 8) и *Светиоѿројичко четвороројеванђеље* настало између 1560. и 1570. године (СТАНКОВИЋ 2003: 26), док би *Хиландарско четвороројеванђеље* било писано у последњој деценији XVI века (СТАНКОВИЋ 2010: 32), а *Равноречко четвороројеванђеље*

између 1590. и 1605. (РАКИЋ 2022: 112)²³ и Четворојеванђеље из Библиотеке Српске патријаршије око 1595–1610. године (ХАРИСИЈАДИС 1979: 331; РАКИЋ 2014: 93, нап. 7). Нису познати водени знаци хартије *Свештоарханђелској четворојеванђеља* и Четворојеванђеља из збирке Севастјанова.

Оваквим датирањем пада у очи дуго време Димитријевог стварања од пола века, што је већ забележено као врло необично (РАКИЋ 2013: 170; 2022: 125), као и велики хијатус од преко двадесет година између *Свештојројичкој четворојеванђеља* (1560–1570) и *Грачаничкој њролоја* (1587). Ако се и претпостави да је Димитрије дуго живео и радио, мало је вероватно, чак и немогуће, да је преписивање и украшавање књига започео у шестој деценији XVI века.

Датирање *Свештојројичкој четворојеванђеља* почива на филиграну (звезда у картушу оивичена кругом) из 1560–1570. (СТАНКОВИЋ 2003: 26); познато је, међутим, да се тај знак користи и 1571–1572. године (ЛИХАЧЕВ 1899: 193; 1899а: бр. 4231; BRIQUET 1907а: 353, fig. 6097), а то значи да је рукопис из Свете Тројице могао настати и у осмој деценији XVI века, што га приближава Димитријевој поузданој 1587. години. Још је проблематичније рано датирање *Дечанској четворојеванђеља* у шесту деценију XVI столећа. У њему је коришћена хартија са четири водена знака: укрштене стреле са звездом, арбалет у кругу, двострука котва у кругу са звездом и наковањ са чекићем у кругу (ГРОЗДАНОВИЋ-ПАЈИЋ, СТАНКОВИЋ 1995: 8, сл. 7, 232, 587, 704–705). Знак укрштене стреле са звездом, какав постоји у дечанском рукопису, појављује се на хартији италијанске производње од 1554. до 1576. (BRIQUET 1907а: fig. 6291, 6299), арбалет у кругу у разноврсним варијантама познат је још од друге половине XV века (BRIQUET 1907: fig. 739, 743, 746–748), а двострука котва у кругу са звездом (без контрамарке из Четворојеванђеља) среће се у рукописима од 1542. до 1578. године (ЛИХАЧЕВ 1899: 422–423; 1899а: бр. 621, 623, 1857, 3053, 3097, 3716; BRIQUET 1907: fig. 485). Најважнији водени знак за датирање *Дечанској четворојеванђеља* је наковањ са чекићем, који се у идентичном виду појављује од 1573. до 1580. године (ЛИХАЧЕВ 1899: 284; 1890а: бр. 4223; BRIQUET 1907а: fig. 5965), што значи да оно није могло настати пре осме деценије XVI века. Имајући пред очима као поучан пример тачно датиран *Дечански њоменик* (1595), који је писан на различитој хартији, углавном са старијим воденим знацима (ГРОЗДАНОВИЋ-ПАЈИЋ, СТАНКОВИЋ 1995: 39), мислимо да *Свештојројичко* и *Дечанско четворојеванђеље* вероватно потичу из времена око 1580. године. Не би било изненађење ако будућа истраживања помере настанак ових рукописа у мало касније време.

Ако се 1587. година узме као условна хронолошка разделница, са знатном сигурношћу се може тврдити да су пре те године написани *Свештојројичко* и *Дечанско четворојеванђеље* и, можда, због његових калиграфских и сликарских одлика, Четворојеванђеље из збирке Севастјанова, а после *Грачаничкој њролоја* (1587) настали би остали Димитријеви рукописи, неки вероватно и у првим годинама XVII века. Детаљнијом анализом њиховог правописа, дуктуса, сликаног украса и очекиваним

²³ Радослав Грујић, ако није у питању штампарска грешка, књигу је филигранолошки датирао прерано, у крај XV или почетак XVI века (ГРУЈИЋ 2016: 217).

откривањем нових Димитријевих радова,²⁴ вероватно ће бити утврђен бољи и тачнији редослед настанка ових рукописа. Изгледа да је *Светиојројичко четворојеванђеље*, у којем су се испољиле све Димитријеве врлине доброг калиграфа и илуминатора, најстарије његово дело од оних која данас познајемо. У време кад је завршавао то четворојеванђеље, он је још био само смерни дијак, док ће даскал у Јањеvu постати касније, свакако пре 1595. године. Био је очигледно цењен за живота судећи по томе што су његова јеванђеља углавном била на престона и по похвалним речима које су о њему изrekli поменути Иноћентије и митрополит Митрофан.

О Димитријевом сину Андреји не зна се много, осим да је после оца био даскал у Јањеvu и такође цењен као „писатељ књига”. О његовом угледу сведочи и то што се 1646. године налазио у пратњи патријарха Пајсеја на ходочашћу у Свету земљу, што је патријарх забележио на листу једног српског триода у Јерусалиму: и сѣ цною грѣгоріе архїдіакон(ъ) и попъ гавріилъ и ѿт ганкѣ андреја пис(ьць) (Тодић 2023: 413, 416). Андрејино друго име је било Лав с којим је поменут у запису *Грачаничкој њролоја*. С обзиром на то да се ово име код Срба, колико нам је познато, није давало на крштењу, могуће је да га је Андреја добио приликом монашења, свакако после повратка из Јерусалима. Митрофан га додуше не назива монахом, али синтагма „даскал Лава хаџија исто име зовом Андреја” типична је за монахе кад се помињу монашким и световним именом. Андрејино друго име савременици су изговарали Лава с придевком хаџи. Умро је у Јањеvu 27. јула 1672. године.

Хаџи Лавин син, а Димитријев унук, Викентије био је најпознатији из данак ове побожне јањевске породице. Замонашио се у Пећкој патријаршији и постао штићеник патријарха Арсенија III. С патријархом и својим сродницима из Јањева повукао се 1690. године у Хабзбуршку царевину и једно време живео у Сентандреји. Године 1708. је изабран за будимског епископа, а 1713. за карловачког митрополита и на том високом положају остао до смрти (1725), уважаван због заслуга за српску цркву и народ, због благе нарави и ктиторских дела (РУВАРАЦ 1898: 81–200; 1906: 364; ВЕСЕЛИНОВИЋ 1936: 88–96). Потписивао се презименом Поповић, али често и патронимом Хаџилавић „от Јањева”. Приликом састављања тестаментa (15. децембра 1721) сетио се и места с којима су он и његови преци били блиско повезани: манастира Грачанице, Дечана, Пећке патријаршије, Хиландара и Јерусалима (РУВАРАЦ 1898: 194). Јањево није поменуо, јер у њему вероватно више није било Срба.

Порекло илустрација. Сл. 1: Библиотека Српске патријаршије, Београд; сл. 2–7: преузето са јавно доступног сајта https://expositions.nlr.ru/ex_manus/Serbian_Manuscripts/show.php?i=B91BA396-CFA4-41A3-A976-DA749939F74C&l; сл. 8–10: преузето са јавно доступног сајта lib-fond.ru/lib-rgb/270/f-270-ii-16; сл. 11: Универзитетска библиотека, Београд.

²⁴ Тако се после предаје овог рада редакцији Зборника појавио чланак Зорана Ракића, „Илуминација Четворојеванђеља бр. 154 у Музеју српске православне цркве у Београду”, *Ниш и Византија* XXII (2024) 387–400, у којем је још једно четворојеванђеље приписано Димитрију Даскалу.

ЛИТЕРАТУРА

- БОГДАНОВИЋ, Димитрије. *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*. Београд: Српска академија наука и уметности – Народна библиотека Србије (BOGDANOVIĆ, Dimitrije. *Katalog ćirilskih rukopisa manastira Hilandara*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti – Narodna biblioteka Srbije), 1978.
- БОГДАНОВИЋ, Димитрије. *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији*. Београд: Српска академија наука и уметности (BOGDANOVIĆ, Dimitrije. *Inventar ćirilskih rukopisa u Jugoslaviji*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti), 1982.
- БОЈОВИЋ, Драгиша. „Непознати епископ Митрофан и прилике у манастиру Грачаница у другој половини XVII века.” *Баштина* (BOJOVIĆ, Dragiša. „Nepoznati episkop Mitrofan i prilike u manastiru Gračanica u drugoj polovini XVII veka.” *Vaština*) 3 (1992): 159–163.
- ВЕСЕЛИНОВИЋ, Рајко. „Како је постала српска карловачка архиепископија и митрополија.” *Богословље* (VESELINOVIĆ, Rajko. „Kako je postala srpska karlovačka arhiepiskopija i mitropolija.” *Bogoslovlje*) XI/1 (1936): 83–165.
- ВИКТОРОВ, А. *Собрание рукописи П. И. Севастьянова*. Москва: Московский Публичный и Румянцевский музеи (VIKTOROV, A. *Sobranie rukopisi P. I. Sevastjanova*. Moskva: Moskovskij Publičnyj i Rumjancevskij muzej), 1881.
- ГРОЗДАНОВИЋ-ПАЈИЋ, Мирослава, Радоман Станковић. *Рукописне књиге манастира Високи Дечани: водени знаци и датирање*. Београд: Народна библиотека Србије (GROZDANOVIĆ-PAJIĆ, Miroslava, Radoman Stanković. *Rukopisne knjige manastira Visoki Dečani: vodeni znaci i datiranje*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije), 1995.
- ГРУЈИЋ, Радослав М. *Србуље у бившем Вараџдинском генералату и Славонији*. Загреб: Српско културно друштво Просвјета (GRUJIĆ, Radoslav M. *Srbulje u bivšem Varaždinskom generalatu i Slavoniji*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta), 2016.
- КОСАНОВИЋ, Сава. „Српске старине у Босни: неколике билешке.” *Гласник Српској ученој друштва* (KOSANOVIĆ, Sava. „Srpske starine u Bosni: nekoliko bilješke.” *Glasnik Srpskog učenog društva*) XXIX (1871): 158–188.
- ЛЕВШИНА, Жанна Леонидовна. *Рукописи сербског правописања Росијској националној библиотеки: Каталог*. Санкт-Петербург: Росијска национална библиотека (LEVŠINA, Žanna Leonidovna. *Rukopisi serbskogo pravopisanija Rossijskoj nacional'noj biblioteki: Katalog*. Sankt-Peterburg: Rossijskaja nacional'naja biblioteka), 2021.
- ЛИХАЧЕВ, Николай Петрович. *Палеографическое значение бумажных водяных знаков, ч. II: Предметный и хронологический указатели*. Санкт-Петербург (LIHAČEV, Nikolaj Petrovič. *Paleografičeskoe značenje bumažnyh vodjanyh znakov, č. II: Predmetnyj i hronologičeskij ukazateli*. Sankt-Peterburg), 1899.
- ЛИХАЧЕВ, Николай Петрович. *Палеографическое значение бумажных водяных знаков, ч. III: Альбом*. Санкт-Петербург (LIHAČEV, Nikolaj Petrovič. *Paleografičeskoe značenje bumažnyh vodjanyh znakov, č. III: Al'bot*. Sankt-Peterburg), 1899a.
- МИЛОЈЕВИЋ, Милош С. *Путопис дела Праве (Старе) Србије (I)*. Београд (MILOJEVIĆ, Miloš S. *Putopis dela Prave (Stare) Srbije (I)*. Beograd), 1871.
- МИЛОЈЕВИЋ, Милош С. *Путопис дела Праве (Старе) Србије (III)*. Београд (MILOJEVIĆ, Miloš S. *Putopis dela Prave (Stare) Srbije (III)*. Beograd), 1877.

- МИРКОВИЋ, Лазар. *Опис рукописа манастира Дечана*. Београд: Академија СПЦ за уметности и конзервацију (MIROVIĆ, Lazar. *Opis rukopisa manastira Dečana*. Beograd: Akademija SPC za umetnosti i konservaciju), 2015.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. „Записи из XVI, XVII и XVIII века у рукописним књигама манастира Грачанице (текст и филолошке напомене).” *Археографски прилози* (MLADENović, Aleksandar. „Zapisi iz XVI, XVII i XVIII veka u rukopisnim knjigama manastira Gračanice (tekst i filološke napomene).” *Arheografski prilozi*) 2 (1980): 201–218.
- МОШИН, Владимир. „К датировке рукописей из собрания А. Ф. Гильфердинга Государственной Публичной библиотеки.” *Труды Отдела древнерусской литературы* (MOŠIN, Vladimir. „K datirovke rukopisej iz sobranija A. F. Gil’ferdinga Gosudarstvennoj Publičnoj biblioteki.” *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*) 15 (1958): 409–417.
- МОШИН, Владимир. „Гирилски рукописи манастира Св. Тројице код Пљеваља.” *Историјски записи* (MOŠIN, Vladimir. „Ćirilski rukopisi manastira Sv. Trojice kod Pljevalja.” *Istorijski zapisi*) XIV/1–2 (1958a): 235–260.
- МОШИН, Владимир. „Рукописи манастира Грачанице.” *Старине Косова и Метохије* (MOŠIN, Vladimir. „Rukopisi manastira Gračanice.” *Starine Kosova i Metohije*) I (1961): 17–84.
- ОТЧЕТ ИМПЕРАТОРСКОЙ ПУБЛИЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ ЗА 1868 ГОД. Санкт-Петербург (ОТЧЕТ IMPERATORSKOJ PUBLIČNOJ BIBLIOTEKI ZA 1868 GOD. Sankt-Peterburg), 1869.
- ПЕТКОВИЋ, Сретен. *Манастир Света Тројица код Пљеваља*. Београд: Филозофски факултет – Институт за историју уметности (PETKOVIĆ, Sreten. *Manastir Sveta Trojica kod Pljevalja*. Beograd: Filozofski fakultet – Institut za istoriju umetnosti), 1974.
- РАКИЋ, Зоран. *Српска минијатура XVI и XVII века*. Београд: Православни богословски факултет – Филозофски факултет – Света српска царска лавра Хиландар (RAKIĆ, Zoran. *Srpska minijatura XVI i XVII veka*. Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet – Filozofski fakultet – Sveta srpska carska lavra Hilandar), 2012.
- РАКИЋ, Зоран. „Димитрије Даскал – српски писар и илуминатор друге половине XVI века.” *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* (RAKIĆ, Zoran. „Dimitrije Daskal – srpski pisar i iluminator druge polovine XVI veka.” *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*) LXXIX (2013): 163–178.
- РАКИЋ, Зоран. „Орнаментика четворојеванђеља бр. 6 у манастиру Хиландару и бр. 263 у Библиотеци Српске патријаршије.” *Зборник Народног музеја* (RAKIĆ, Zoran. „Ornamentika četvorjevanđelja br. 6 u manastiru Hilandaru i br. 263 u Biblioteci Srpske patrijaršije.” *Zbornik Narodnog muzeja*) XXI-2 (2014): 85–104.
- РАКИЋ, Зоран. „Уметничка опрема Равноречкој четворојеванђеља из манастира Пакре.” *Зборник Мајнице српске за ликовне уметности* (RAKIĆ, Zoran. „Umetnička oprema Ravnorečkog četvorjevanđelja iz manastira Pakre.” *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti*) 50 (2022): 109–132.
- РАНКОВИЋ, Зоран, Владимир Вукашиновић, Радоман Станковић. *Инвентар рукописа Библиотеке Српске патријаршије*. Београд: Библиотека Српске патријаршије – Службени гласник (RANKOVIĆ, Zoran, Vladimir Vukašinović, Radoman Stanković. *Inventar rukopisa Biblioteke Srpske patrijaršije*. Beograd: Biblioteka Srpske patrijaršije – Službeni glasnik), 2012.
- РУВАРАЦ, Димитрије. „Мојсије Петровић, митрополит београдски 1713–1730.” *Споменик Српске краљевске академије* (RUVARAC, Dimitrije. „Mojsije Petrović, mitropolit beogradski 1713–1730.” *Spomenik Srpske kraljevske akademije*) 34 (1898): 81–200.

- РУВАРАЦ, Димитрије. „Записи о смрти неких српских архијереја.” *Српски Сион* (RUVARAC, Dimitrije. „Zapisi o smrti nekih srpskih arhijereja.” *Srpski Sion*) XVI (1906): 364.
- СИНДИК, Нада (ред.). *Опис ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани: књига прва*. Београд: Народна библиотека Србије (SINDIK, Nada (red.). *Opis ćirilskih rukopisnih knjiga manastira Visoki Dečani: knjiga prva*. Београд: Народна библиотека Србије), 2011.
- СТАНКОВИЋ, Радоман. *Рукописне књиге манастира Свете Тројице код Пљеваља: водени знаци и датирање*. Београд: Народна библиотека Србије (STANKOVIĆ, Radoman. *Rukopisne knjige manastira Svete Trojice kod Pljevalja: vodeni znaci i datiranje*. Београд: Народна библиотека Србије), 2003.
- СТАНКОВИЋ, Радоман. *Водени знаци хиландарских српских рукописа XVI века*. Београд: Народна библиотека Србије (STANKOVIĆ, Radoman. *Vodeni znaci hilandarskih srpskih rukopisa XVI века*. Београд: Народна библиотека Србије), 2010.
- СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. *Стари српски записи и натписи: књ. I*. Београд: Српска краљевска академија (STOJANOVIĆ, Ljubomir. *Stari srpski zapisi i natpisi: knj. I*. Београд: Српска краљевска академија), 1902.
- СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. *Стари српски записи и натписи: књ. II*. Београд: Српска краљевска академија (STOJANOVIĆ, Ljubomir. *Stari srpski zapisi i natpisi: knj. II*. Београд: Српска краљевска академија), 1903.
- СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. *Стари српски записи и натписи: књ. IV*. Сремски Карловци: Српска краљевска академија (STOJANOVIĆ, Ljubomir. *Stari srpski zapisi i natpisi: knj. IV*. Sremski Karlovci: Српска краљевска академија), 1923.
- СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. *Стари српски записи и натписи: књ. VI*. Сремски Карловци: Српска краљевска академија (STOJANOVIĆ, Ljubomir. *Stari srpski zapisi i natpisi: knj. VI*. Sremski Karlovci: Српска краљевска академија), 1926.
- СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ, Татјана. *Српско рукописно наслеђе од 1557. године до средине XVII века*. Београд: Српска академија наука и уметности (SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, Tatjana. *Srpsko rukopisno nasleđe od 1557. godine do sredine XVII века*. Београд: Српска академија наука и уметности), 1999.
- СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ, Татјана. „Рукописи манастира Свете Тројице Русинице у селу Мушутшту код Призрена.” *Археографски прилози* (SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, Tatjana. „Rukopisi manastira Svete Trojice Rusinice u selu Mušutištu kod Prizrena.” *Arheografski prilozi*) 44 (2022): 109–123.
- ТЕОДОРОВИЋ-ШАКОТА, Мирјана. „Инвентар рукописних књига дечанске библиотеке.” *Саопштења* (TEODOROVIĆ-ŠAKOTA, Mirjana. „Inventar rukopisnih knjiga dečanske biblioteke.” *Saopštenja*) I (1956): 198–211.
- ТОДИЋ, Бранислав. „Белешка о ходочашћу патријарха Пајсија у Јерусалим.” *Црквене студије* (TODIĆ, Branislav. „Beleška o hodočašću patrijarha Pajsija u Jerusalim.” *Crkvene studije*) 20 (2023): 411–419.
- ТОДИЋ, Бранислав, Милка Чанак-Медић. *Манастир Дечани*. Београд: Музеј у Приштини (TODIĆ, Branislav, Milka Čanak-Medić. *Manastir Dečani*. Београд: Музеј у Приштини), 2005.
- ТРПИЋ, Величко. *Милош С. Милојевић у Призрену и његовој околини*. Београд: Државна штампарија (TRPIĆ, Veličko. *Miloš S. Milojević u Prizrenu i njegovoj okolini*. Београд: Државна штампарија), 1880.

- УРОШЕВИЋ, Атанасије. „Јањево: антропогеографска испитивања.” *Гласник Скопској научној друштва* (UROŠEVIĆ, Atanasije. „Janjevo: antropogeografska ispitivanja.” *Glasnik Skopskog naučnog društva*) XIV (1935): 187–200.
- ХАРИСИЈАДИС, Мара. „Четворојеванђеље патријарха Пајсија.” *Зборник Маџице српске за ликовне уметности* (HARISIJADIS, Mara. „Četvoroevangelje patrijarha Pajsija.” *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti*) 15 (1979): 331–342.
- ШАКОТА, Мирјана. *Деџанска ризница*. Београд: Просвета – Републички завод за заштиту споменика културе; Приштина: Јединство (ŠAKOTA, Mirjana. *Dečanska riznica*. Beograd: Prosveta – Republički zavod za zaštitu spomenika kulture; Priština: Jedinstvo), 1984.
- ЈАСТРЕБОВ, Иван Степанович. „Стара Србија и Албанија: Путеве записки И. С. Јастребова.” *Споменик Српске краљевске академије* (JASTREBOV, Ivan Stepanovič. „Stara Srbija i Albanija: Putevye zapiski I. S. Jastrebova.” *Spomenik Srpske kraljevske akademije*) XLI (1904).
- BRIQUET, Charles-Moïse. *Les Filigranes: Dictionnaire historique des marques du papier des leurs apparition vers 1282 jusqu'en 1600: t. 1*. Genève: A. Jullien, 1907.
- BRIQUET, Charles-Moïse. *Les Filigranes: Dictionnaire historique des marques du papier des leurs apparition vers 1282 jusqu'en 1600: t. 2*. Genève: A. Jullien, 1907a.
- FERMENDŽIN, Euzebiје. „Изправе год. 1579–1671 тићуће се Црне горе и старе Србије.” *Старине Југославенске академије знаности и умјетности XXV* (1892): 164–200.
- PULANA, Selami. *Popullsia shqiptare e Kosovës gjate shek. XV–XVI*. Tiranë: 8 nëntori, 1983.
- РАЌКИ, Франјо. „Извјештај барскога надбискупа Марина Бизиа о својем путовању год. 1610 по арбанаској и старој Србији.” *Старине Југославенске академије знаности и умјетности XX* (1888): 50–156.
- РАДОЈЌИЋ, Светозар. *Старе српске минијатуре*. Београд: Научна књига, 1950.
- РАКИЋ, Зоран. „A square headpiece in the fragment of the Tetraevangelion (National Library of Serbia, Ms 720) and its parallels in Serbian manuscripts between the 14th and 17th centuries.” *Наша и Византија XVI* (2018): 277–286.

Branislav N. Todić

A FEW NEW CONTRIBUTIONS TO
THE STUDY OF DIMITRIJE DASKAL FROM JANJEVO

Summary

Dimitrije Daskal from Janjevo has long been known as a good copyist of books, while his works as an illuminator only attracted attention in the mid-20th century. Thanks to the research of S. Radojčić and Z. Rakić in the first place, the following manuscripts of Dimitrije Daskal have been identified, published, and examined so far: Četvoroevangelje (The Four Gospels) No. 78 from the Holy Trinity Monastery near Pljevlja, Pomenik (list of individuals for whom prayers are offered) of the Dečani Monastery No. 109, The Four Gospels from the Ravna Reka Monastery (now in the manuscript collection of the Pakrac-Slavonic Eparchy in Pakrac), The Four Gospels No. 19 from the Dečani Monastery, The Four Gospels No. 6 from the library of the Hilandar Monastery, and The Four Gospels No. 263 from the Library of the Serbian Patriarchate in Belgrade.

The paper first presents an illuminated sheet from The Four Gospels No. 19 from the Dečani Monastery kept in the Library of the Serbian Patriarchate in Belgrade (Rs 246). The opus of Dimitrije Daskal's calligraphic illuminations can be supplemented with The Four Gospels No. 9 from the collection of A. F. Hilferding in the Russian National Library in St. Petersburg, originally from the Monastery of the Holy Archangels in Đurđevića Tara. The manuscript's authorship is confirmed by an inscription after the book was written. It was designed like all the other Four Gospels by Dimitrije Daskal – containing large initials and lavish banners, among which is the only uncoloured banner in the manuscripts of this illuminator. Three leaves of The Four Gospels of unknown origin belonging to the manuscript collection of P. I. Sevastyanov in the Russian State Library in Moscow (fund 270, II, No. 16) can certainly be attributed to him. They were placed at the beginning of the Gospels of Matthew, Mark, and Luke. They were decorated with large banners, decorative titles and initials of interlaced style, and coloured with gold and tempera colours of intense chromatic tones. The Prologue for the Summer Time of the Year by Dimitrije Daskal is preserved in fragments now located in the Gračanica Monastery (No. 33), the University Library in Belgrade (No. 45), and the Bulgarian Archives and Libraries in Sofia (No. II. A. 7462). One of the inscriptions in this Prologue refers to Metropolitan Vasilije who ordered the book and donated it to his cathedral church in Gračanica in 1587, while another states that the scribe of the Prologue was Dimitrije Daskal. The inscriptions in this Prologue contain information that can contribute to the biography of Dimitrije Daskal. He was born around the mid-16th century and lived in the mining town of Janjevo, not far from the Gračanica Monastery. Before 1595, he became a *daskal* (teacher) in a Serbian school in his town. His work on copying and decorating books lasted from the 1580s to the first decade of the 17th century. He died in 1622. The death of Dimitrije's son Andreja (Hadži Lav) was recorded in 1672 in an inscription in the Prologue. Andreja, like his father, was a teacher in Janjevo and a renowned copyist of books.

Keywords: Dimitrije Daskal, applied art, manuscripts, book illumination, Serbia, XVI century.